

УДК 631.44

ГАЛОМОРФНІ ҐРУНТИ: СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ**Ю. Онойко***Кіровоградський державний педагогічний університет імені В. Винниченка,
вул. Шевченка, 1, м. Кіровоград, 25006, Україна*

Розглянуто проблеми формування понятійно-термінологічного апарату педоґалогеохімії.

Ключові слова: педоґалогеохімія, галоморфні ґрунти, засолені ґрунти, понятійно-термінологічний апарат.

Понятійно-термінологічний апарат педоґалогеохімії почав формуватися в другій половині XIX–XX ст. в складі ґрунтознавства, географії ґрунтів та меліорації з огляду на потреби сільського господарства [11]. Сьогодні педоґалогеохімічний понятійно-термінологічний апарат ще перебуває на стадії становлення й потребує певної систематизації [12], модернізації та конкретизації окремих понять і термінів.

На особливу увагу заслуговує поняття „засолені ґрунти”. Це поняття умовне, адже всі ґрунти частково насичені водорозчинними солями. Є різні визначення цього поняття, між якими можна виявити суттєві відмінності. Зокрема, Ю. Грашко [4], М.П. Лисенко [13], Ж.Л. Луайе [20] засоленими назвали ґрунти, які містять водорозчинних солей понад визначений рівень, а С.Л. Бауер [1], А.І. Кривульченко [11], М.М. Нікольський [14], Е.І. Панкова та А.Ф. Новікова [17, 18], В.А. Ковда та Б.Г. Розанов [21], Г.В. Джекс [23], І.Б. Чорний [27] наголосили на такій важливій діагностичній ознаці засолених ґрунтів, як наявність певної кількості саме легкорозчинних солей у ґрунтового профілі.

Розбіжності є в розумінні поняття „засолені ґрунти” з погляду систематики. Одні автори [3, 14] розглядають засолені ґрунти як специфічну групу інтразональних ґрунтів, інші [4, 16–18, 21] до цієї групи зачисляють також засолені та солонцюваті ґрунти зональних типів (наприклад, чорноземи, каштанові, бурі пустельно-степові ґрунти тощо) [15, 16]. Різне тлумачення поняття „засолені ґрунти” часто призводить до труднощів в оперуванні цим терміном. Наприклад, каштанові ґрунти сухостепової підзони України є солонцюватими, проте переважають у них дерновий процес та процеси міграції й акумуляції карбонатів [22], тому їхнє діагностування залежить від підходу до розуміння поняття „засолений ґрунт”.

Отже, поняття „засолені ґрунти” в науковій літературі вживають у вузькому та широкому значеннях. Засолені ґрунти у вузькому значенні – це група інтразональних ґрунтів, у яких найбільше поширені процеси засолення, осолонцювання чи осолодіння (солончаки, солонці, солоді, такири, таласосолі). До засолених ґрунтів у широкому розумінні, крім інтразональних, належать також і засолені та солонцюваті зональні ґрунти, у яких теж відбуваються процеси засолення, осолонцювання чи осолодіння, але вони не головні (наприклад, каштанові солонцюваті ґрунти України [22]).

Наприкінці XIX ст. народні терміни середньої смуги Росії „солонець” та „солончак” не мали чіткого визначення та застосування. Часто їх використовували як синоніми, що означали одне й те ж – засолений ґрунт (або ж загалом неродючий ґрунт) [7, 26]. В.В. Докучаєв у праці „Русский чернозем”, проаналізувавши дані інших дослідників та інформацію, одержану від місцевого населення, навів таке визначення поняття „солонець” : „...солонцы южной России, как и подзолы северной, – понятия собирательные, под которыми надо разуметь вообще почему-либо неплодородные земли данной местности .” [7, с. 388]. Проте В.В. Докучаєв, випереджаючи час, розумів усю ненауковість народного терміна „солонець”, а тому й виокремлював так звані „справжні солонці” [7]. Уже в іншій праці – „Учение о зонах природы” дослідник застосовував поняття „засоленные почвы” як синонім до поняття „солонцовые почвы” [8, с. 37] та протиставляв його іншому терміну – „пресные почвы” [6–8] (тобто незасолені ґрунти). Як бачимо, ні В.В. Докучаєв, ні ґрунтознавці, які працювали до нього, не мали достатнього уявлення про засолені ґрунти, не було й чіткого розмежування цих ґрунтів, з огляду на те, що тоді не було наукових відомостей про походження засолених ґрунтів.

Щодо поняття „засолені ґрунти”, то, зважаючи на деяку його умовність, у науковій літературі тривали пошуки альтернативних термінів і в постдокучаєвський час. Зокрема, Г.С. Гринь [5] унікав терміна „засолені ґрунти”, натомість увів у науковий обіг та оперував поняттями „галогенні ґрунти” та „галоморфне ґрунто-підґрунття”, дефініцію яких не навів. А.І. Кривульченко [11] вважає, що „галогенний ґрунт” треба розуміти ґрунт, походження й специфіка якого зумовлені високою концентрацією водорозчинних солей (до таких ґрунтів, наприклад, можна зачислити солончаки). Крім Г.С. Гриня, терміни „галоморфне ґрунто-підґрунття”, „галоморфний ґрунт” активно використовували й інші вітчизняні та зарубіжні вчені – Ж.Г. Дюран [9], К. Кардозо [10], А.І. Кривульченко [11], Ш. Шейверрі і Р. Сейоль [28] та ін. Вони вважали, що голоморфними є ті ґрунти, які формуються залежно від особливостей міграції та накопичення водорозчинних солей. Тобто поняття „галоморфний ґрунт”, „галоморфне ґрунто-підґрунття” застосовують як статичні родові поняття стосовно видових понять „засолений ґрунт”, „лужний ґрунт” [11]. Зокрема, В.А. Ковда й Б.Г. Розанов наголосили, що галоморфні ґрунти треба розуміти як ґрунти, які належать до формації засолених і лужних [21].

Термін „галоморфні ґрунти” по-різному розтлумачений в зарубіжних та вітчизняних словниках з географії та ґрунтознавства. Наприклад, у „Тлумачному словнику з ґрунтознавства” [25] є таке визначення: „Галоморфні ґрунти – це група ґрунтів, у формуванні яких беруть участь процеси, пов’язані із наявністю, міграцією та накопиченням легкорозчинних солей”. Однак зазначено, що термін класифікаційного значення не має. Як бачимо, це визначення не є досконалим, адже не уточнено, яку саме роль відіграють ці процеси у формуванні галоморфних ґрунтів. У „Термінологічному словнику з питань ґрунтознавства, агрохімії і меліорації ґрунтів” [24] наведено переклад терміна „галоморфний ґрунт” трьома мовами, але його дефініцію не означено. У „Словнику загальногеографічних термінів” за редакцією Л.Д. Стампа [23] наголошено, що поняття „галоморфний ґрунт” (halomorphic soil) означає те саме, що й „засолений ґрунт”, тобто „ґрунт, особливості якого визначаються наявністю солей”. У словнику С.П. Позняка і Є.Н. Красехи „Ґрунтово-географічні дослідження” [19] терміна „галоморфні ґрунти” взагалі не згадано. Проте на думку багатьох дослідників [5, 9–11, 28], які оперують цим поняттям, та на наш погляд, термін „галоморфні ґрунти” є більше науковим та репрезентативнішим, ніж термін „засолені ґрунти”.

Французькі ґрунтознавці [20] поставились досить критично оцінили понятійно-термінологічний апарат педоґалогеохімії. Термін „засолені ґрунти” вони вирішили не використовувати навіть у найширшому значенні, оскільки він надто вузький стосовно водорозчинних солей та хлориду натрію зокрема. Французькі дослідники також не вживають поняття „ґаломорфні ґрунти” та англомовного терміна „selsols”(ґрунти із солями), що не враховують поглинутих катіонів у цих ґрунтах, натомість пропонують новий термін – „сальсодикові солуми”, як назву групи засолених і лужних ґрунтів. Вони вважають, що сьогодні цей термін найвлучніший, хоча і відображає участь лише солей і натрію у формуванні ґрунтів цієї групи та не враховує ролі магнію.

З розвитком генетичного ґрунтознавства з’явилися можливості для розділення засолених ґрунтів, ускладнення й удосконалення понятійно-термінологічного апарату педоґалогеохімії. В історії вітчизняного ґрунтознавства термін „солонець” вживали в різних значеннях. Як уже зазначено, В.В. Докучаєв та його попередники під поняттям „солонці” розуміли всі неродючі ґрунти чорноземної смуги Росії і навіть виходи гірських порід [7]. Також В.В. Докучаєв, Н.М. Сибірцев та їхні послідовники у класифікаціях кінця XIX ст. під назвами „солонці”, „солонцеві ґрунти” об’єднували всі засолені ґрунти [6, 8, 26]. П.А. Зем’ятченський, один із перших учнів В.В. Докучаєва, конкретизував термін „солонець” і надав йому змісту, що прийнятий у наш час [21].

На XII Міжнародному конгресі ґрунтознавців (Нью-Делі, 1982 р.) запропоновано визначати солонці як лужні ґрунти [21]. Проте, на нашу думку, такі поняття, як „солонці” та „лужні ґрунти”, є малорепрезентативними та неконкретними. Ці терміни не відображають усієї специфіки тих ґрунтів, які під ними розуміють, і означають лише одну якусь ознаку (наприклад, лужна реакція ґрунтового розчину, хоча ми знаємо, що в солонцях вона відбувається тільки в нижніх горизонтах ґрунтового профілю, а реакція надсолонцевого горизонту може бути нейтральною чи навіть слабкокислою).

У сучасному ґрунтознавстві ці терміни намагаються удосконалити. Е.І. Панкова та А.Ф. Новікова [16–18] використовують терміни „власне засолені ґрунти”, „засолено-несолонцюваті” та „засолено-солонцюваті ґрунти”, причому перші два – як тотожні. Під власне засоленими і засолено-солонцюватими вони розуміють ґрунти, для яких головними є процеси засолення, а процеси осолонцювання не виявляються або не переважають. Терміном „засолено-солонцюваті ґрунти” Е.І. Панкова та А.Ф. Новікова називають ґрунти, для яких характерні і процеси засолення, і процеси осолонцювання, причому осолонцювання є головним. Тому поняття „засолено-солонцюваті ґрунти”, на нашу думку, репрезентативніше, ніж „солонці”. Деякі автори [2, 4, 28] замість поняття „лужні ґрунти” оперують поняттям „засолено-лужні ґрунти” (або „засолені лужні ґрунти”), яке є конкретнішим, оскільки означає не лише лужну реакцію ґрунтового розчину, а й наявність солей та їхнє важливе значення у формуванні цих ґрунтів.

Французькі ґрунтознавці [20], узявши за основу таку специфічну ознаку засолених і лужних ґрунтів, як наявність у ґрунтовому профілі салікового (сольового) і (або) содикового (солонцевого) горизонтів, увели в науковий обіг терміни „салісолі” (ґрунти із саліковим горизонтом), „содісолі” (ґрунти із содиковим горизонтом) та „содісалісолі” і „салісодісолі” (у ґрунтах є обидва горизонти за умови домінування одного з них). Отже, ці поняття більше відображають специфіку засолених і лужних ґрунтів, ніж класичні російськомовні терміни „солончак” та „солонець”, а тому заслуговують на те, щоб їх застосовували в міжнародній науковій літературі.

Виконаний аналіз засвідчив, що педоґалогеохімічний понятійно-термінологічний апарат, головна частина якого сформувалася ще наприкінці XIX ст. на початку XX ст.,

нині потребує систематизації, удосконалення, критичного переосмислення традиційних термінів і понять відповідно до сучасних наукових даних, використання нових, досконаліших термінів та подальших наукових пошуків і розробок у цій галузі науки.

1. Бауер С.А. Происхождение, свойства и мелиорация почв содового засоления // Труды ин-та почвоведения и агрохимии. – 1971. – Вып. 6.
2. Блашковиц П. Классификация почв морского засоления в Югославии // Труды ин-та почвоведения и агрохимии. – 1971. – Вып. 6.
3. Горшков Г.П., Якушова А.Ф. Общая геология. – М., 1962.
4. Граико Ю. Засоленные щелочные почвы Чехословакии. // Труды ин-та почвоведения и агрохимии. – 1971. – Вып. 6.
5. Гринь Г.С. Галогенез лессовых почво-грунтов Украины. – Киев, 1969.
6. Докучаев В.В. Наши степи прежде и теперь. – М.; Л., 1936.
7. Докучаев В.В. Русский чернозем. – М.; Л., 1936.
8. Докучаев В.В. Учение о зонах природы. – М., 1948.
9. Дюран Ж.Г. Засоленные почвы дельты реки Сенегал // Труды ин-та почвоведения и агрохимии. – 1971. – Вып. 6.
10. Кардозо К. Мелиорация засоленных почв в Португалии // Труды ин-та почвоведения и агрохимии. – 1971. – Вып. 6.
11. Кривульченко А.І. Галогеохімія ґрунто-підґрунтя ландшафтних комплексів Причорноморсько-Приазовського сухостепового краю: Автореф. дис. ... д-ра геогр. наук. Львів, 2003.
12. Кривульченко А.І. Галогеохімія як міжгалузевий науковий напрям та роль Г.С. Гриня у його формуванні // Вісн. Харків. ун-ту. Сер. геогр. – 2004. – №1.
13. Лысенко М.П. Лессовые породы. – Л., 1978.
14. Никольський Н.Н. Почвоведение. – М., 1963.
15. Новикова А.Ф., Морозова А.С. Засоленные почвы Волгоградской области // Почвоведение. – 2003.
16. Панкова Е.И. Генезис засоления почв пустынь (на примере Монголии и Средней Азии). – М., 1992.
17. Панкова Е.И., Новикова А.Ф. Засоленные почвы России (диагностика, география, площади) // Почвоведение. – М., 1995. – №1.
18. Панкова Е.И., Новикова А.Ф. Карты засоления почв России // Почвоведение. – 2002. – №7.
19. Позняк С.П., Красеха Є.Н. Ґрунтово-географічні дослідження: понятійно-термінологічний словник. – Львів; Одеса, 1999.
20. Почвенный справочник / Пер. с фр. – Смоленск, 2000.
21. Почвоведение. Учеб. для университетов: В 2 ч. / Под ред. В.А. Ковды, Б.Г. Розанова. Ч.2. Типы почв, их география и использование. – М., 1988.
22. Природные условия и естественные ресурсы СССР. Украина и Молдавия / Под общ. ред. И.П. Герасимова. – М., 1972.
23. Словарь общегеографических терминов / Под общ. ред. Л.Д. Стампа. – М., 1975.
24. Термінологічний словник з питань ґрунтознавства, агрохімії і меліорації ґрунтів / Гол. ред. В.В. Медведєв. – Харків, 1998.
25. Толковый словарь по почвоведению / Ред. А.А. Роде. – М., 1975.
26. Хитров Н.Б. Выбор диагностических критериев существования и степени выраженности солонцового процесса в почвах // Почвоведение. – 2004. – №1.
27. Чорный І.Б. Географія ґрунтів з основами ґрунтознавства. – К., 1995.
28. Шевери Ш., Сейоль Р. Генезис засоленных щелочных почв в польдерах северо-восточных берегов озера Чад // Труды ин-та почвоведения и агрохимии. – 1971. – Вып. 6.

**HALOMORPHIC SOILS : POSITION AND PROBLEMS
NOTION-TERMINOLOGY DICTIONARY****Yu. Onyko***V. Vinnychenko State Pedagogical University of Kirovograd,
Shevchenka Str., 1, UA – 25 006 Kirovograd, Ukraine*

The separate problems of forming of notion-terminology dictionary of pedogalgeochemical are considered within the limits of home and foreign scientific space. The history aspects of becoming of some notions and terms of pedogalgeochemical are analysed. Thought in relation to critical revision and improvement of notion-terminology dictionary of pedogalgeochemical according to modern achievements of science is supported.

Key words : pedogalgeochemical, halomorphic soils, saline soils, notion-terminology dictionary.

Стаття надійшла до редколегії 12.07.2005

Прийнята до друку 28.07.2005